
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

HIDEA YAMAKAWA

Πρό πέντε περίπου ἐτῶν, πού φοιτοῦσα στήν Ἑλλάδα μέ τήν εὐγενική βοήθεια τοῦ καθηγητῆ Κωνσταντίνου Βουδούρη, ταξίδεψα καί βρέθηκα μιά μέρα στή Μίλητο. Ἐκεῖ στεκόμουν στό ψηλότερο σημεῖο τῶν ἐρειπίων πού σώζονται ἀπό τήν ἀρχαία Μίλητο, δηλαδή στήν κορυφή τοῦ Θεάτρου τῆς Μιλήτου. Ἐκεῖ λοιπόν στό ψηλότερο σημεῖο τοῦ Θεάτρου, 30 περίπου μέτρα πάνω ἀπό τό ἔδαφος, πρόσεχα τόν ψιθυρισμό τοῦ ἀνέμου πού ἐρχόταν ἀπό τό Αἶγαῖο, καί πού κινουῖσε διακριτικά τίς φυτεῖες τοῦ βαμβακιού¹. Ἦταν μιά κρύα μέρα, μέ καθαρό γαλάζιο οὐρανό καί ἤμουν ἐκτεθειμένος στόν κρύο ἀέρα, χωρίς νά μπορῶ νά βρῶ κάποιο ὑπὲρ σημεῖο, κάποιο κρυψώνα πού θά μπορούσα νά ξεκουρασθῶ καί νά πιῶ λίγο κρασί νά ζεσταθῶ. Ὅμως σιγά-σιγά, ζέστανα τό σῶμα μου, κύτταξα προσεκτικά τό γύρω μου τοπίο κι' ἔβγαλα ἀπό τό σακίδιό μου τά ἐργαλεῖα σχεδιάσεως γιά νά κάμω ἕνα σχέδιο τοῦ τοπίου καί τῆς περιοχῆς τῆς Μιλήτου. Πέρα ἀπό τόν κάμπο τῆς περιοχῆς, πού εἶχε χρωματισθεῖ λευκός καί ἐλαφροκόκκινος ἀπό τίς φυτεῖες τοῦ βαμβακιού, διέκρινα διάφορα ἀρχαῖα λείψανα: πρὸς νότον ὁ μικρός λοφίσκος, πού ὑψώνεται ἐλαφρά, ἦταν κάποτε ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαϊκῆς Μιλήτου. Πρὸς ἀνατολάς ἦταν ὁ λεοντόσχημος λιμὴν καί τό Δελφίνιο, πρὸς βορρᾶν ἡ Ἀγορά καί τό Βουλευτήριον· ὑπάρχει ἀκόμη ἡ Νότια ἀγορά, τό Γυμνάσιον, τό Νυμφαῖον καί λοιπά.

Ἐκεῖ διαλογίστηκα γιά τό γεγονός ὅτι ἡ πρώτη φιλοσοφική δραστηριότητα ἀρχισε νά ἐκδιπλώνεται στή Μίλητο, πού εἶναι πέρα ἀπό τό Μαίανδρο καί στά νότια ἀνατολικά τῶν σημερινῶν ἐρειπίων τῆς ὠραίας Πριήνης. Πόσο θαύμαζα τό μέρος αὐτό! Εἶναι ὁ τόπος πού οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι (ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμανδρος καί ὁ Ἀναξίμενης) ἐζησαν καί ἔδρασαν. Οἱ ἐν λόγῳ φιλόσοφοι δέν ἦσαν ἀπλῶς λόγιοι, ἀλλά ἰσχυρά πνεύματα πού μέ τή λογικότητά τους καί τή θεωρία τους ξεπέρασαν, κατά πολύ, τοὺς συμπολίτες τους: Ἄν καί ἦσαν πολυσύνθετες προσωπικότητες (πολιτικοί, μηχανικοί, ταξιδευτές), ἐν τούτοις ἦσαν πάνω ἀπ' ὄλα θεωροί τῶν συμβαινόντων στόν κόσμον. Οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι ὡς θεατές καθήμενοι στό πῖο ψηλὸ σημεῖο τοῦ θεάτρου κύτταζαν κάτω τά διαδραματιζόμενα καί προσπαθοῦσαν νά εἰσδύσουν στήν οὐσία τοῦ κόσμου καί νά κατανοήσουν τήν ἀρχή του.

Μόλις έπαψα νά σκέπτομαι γιά τή γένεση και τή μοίρα τής έλληνικής-εϋρω-
παϊκής φιλοσοφίας, «στράφηκα» πρὸς τόν έαυτό μου, νοιώθοντας ένα αίσθημα
κρύου και βλέποντας ότι τό λυκόφως και ή σκιά τής νύχτας άρχιζε νά μέ περιβάλ-
λει. Έτσι είδα πρὸς τό νότο τό ιερό τής 'Αθηνᾶς νά «σβύνει» από τό λυκόφως και τά
πρὸς άνατολάς σκορπισμένα χαλάσματα νά τυλίγονται από μία μπλέ σκιά.

1. Έτσι έδῶ τώρα, ὅπως τότε πάνω στό θέατρο τής άρχαίας Μιλήτου, σκοπεύω
νά συνεχίσω νά στοχάζομαι γιά τήν άρχή και τήν πορεία τής φιλοσοφίας.

Έτσι άρχίζω νά διερωτώμαι, μήπως εκείνη τήν προνομιούχο έποχή, ένῶ ή φιλο-
σοφική διανόηση άρχισε μέ τήν παρατήρηση τής «σκιᾶς», συνέβη ὅστε σιγά-σιγά
και βαθμιαία νά κινηθεῖ πρὸς τήν κατεύθυνση νά σβήσει «τή σκιά», και μήπως ὁ ἔ-
παινος τοῦ λόγου (πού είναι τόσο συνυφής μέ τήν έλληνική-εϋρωπαϊκή διανόηση)
μπορούσε νά ὑπάρξει μόνον μέ τήν αντίστοιχη διαστρέβλωση τῶν μή λογοκρατι-
κῶν στοιχείων πού αντίτιθενται στό λόγο. Πράγματι, ή εϋρωπαϊκή μεταφυσική άρ-
χίζει νά λαμβάνει ὑπαρξη από τήν παρατήρηση τής «σκιᾶς τής ανακλάσεως», δηλα-
δή από τήν ανάκλαση τής άντανάκλασης. Σχετικά μέ τόν Θαλή, πού είναι έξοχο πα-
ράδειγμα τοῦ έλληνικοῦ ή και τοῦ εϋρωπαϊκοῦ τρόπου διανόησης και ὁ ὁποῖος
προέβλεψε τήν έκλειψη τοῦ ήλιου τήν 28 Μαΐου 585 π.Χ. και μέτρησε τό ὕψος τής
Πυραμίδας, ὁ Michel Serres² λέγει τά άκόλουθα:

«Ὁ άμμώδης τόπος πάνω στόν ὁποῖο ὁ ήλιος αφήνει τά σημάδια του είναι ἴσος
πρὸς τόν ὑπόγειο τοῖχο τοῦ σπηλαίου στόν ὁποῖο ή σκιά προβάλλεται. Χάρις
στόν εϋρωπαϊκό νοῦ, πράγματι αυτό ήταν, γιά χιλιάδες χρόνια πρίν, ή σκηνή
τής αναπαράστασης και μία άμετάβλητη μορφή, ή ὁποία ιστορικά είναι κάτι τό
ίδιο, ὅπως είναι τό ότι βλέπουμε τήν Πυραμίδα γιά τήν ὁποία μιλάμε».

2. Ἡ σκιά πού ἔβλεπε ὁ Θαλής ήταν τό σημείο στήν προβολική γεωμετρία ή
στήν παράσταση ὑπό προοπτική. Πράγματι ή εϋρωπαϊκή (έλληνική) διανόηση ἔλα-
βε ὑπαρξη διά τοῦ προσέχειν τίς σκιές. Ἄκόμη περισσότερο, ή ἴδια ή τάξη τοῦ κό-
σμου ἔλαβε ὑπόσταση διά τοῦ παρατηρεῖν τίς σκιές ὡς «σημεῖα».

Οἱ σκιές προβάλλονται πάνω στή γῆ από τό Γνώμονα³, τά σημάδια πού αφήνει ή
άμπωτις στόν πηλό τής θάλασσας⁴, τά κύματα πού κουνᾶνε τό πλοῖο πού ταξι-
δεύει⁵, ὁ δροσερός άνεμος πού φυσάει στόν οὐρανό και γίνεται αίσθητός από τά κι-
νούμενα φύλλα τής πλατάνου⁶, και ὁ ρυθμικός ήχος τοῦ σφυριοῦ πού άντηχεῖ πάνω
στόν άκμονα⁷ είναι τέτοια σημάδια. Ὁ κόσμος ὡς κοσμική τάξη καθίσταται φανε-
ρός από τήν άνάγνωση τέτοιων «σημαδιῶν» που στέλνονται από τήν πραγματικότη-
τα.

3. Στήν άρχή τής εϋρωπαϊκής φιλοσοφίας και έπιστήμης βρίσκουμε σίγουρα τό
γεγονός τοῦ διακρίνειν τίς σκιές. Σέ κάποια ὁμως στιγμή μεταξύ τοῦ ματιοῦ πού
διακρίνει και τοῦ διακρινομένου άντικειμένου, μεταξύ τοῦ λόγου και εκείνο γιά τό
ὁποῖο λογιζόμαστε συμβαίνει ένας άποφασιστικός χωρισμός. Μέ τό ξύπνημά του ὁ
λόγος άρχίζει δυναμικά νά εισδύει στήν πραγματικότητα, και σιγά-σιγά νά ὀργανώ-
νεται σ' ένα συνεπές σύστημα καθαροῦ φωτός και νά παίρνει τή θέση τοῦ ήλιου πού
κυβερνάει τόν κόσμο. Έτσι, αποκτώντας μία άξιολογική διάσταση τό τριμερές και

οριζόντιο διάγραμμα: (α) τοῦ ἀνθρώπου πού μετράει (Θαλῆς) (β) τῆς σκιᾶς τῆς Πυραμίδας ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνο πού μετράει καί (γ) ὁ ἥλιος μεταξύ τῶν δύο ἄκρων, ἔπρεπε νά μετασχηματισθεῖ πάλιν σ' ἓνα νέο καί κάθετο διάγραμμα.

Ἔτσι ὁ φυσικός κόσμος πού περιλαμβάνει τὸν ἴδιο τὸν ἥλιο ἔγινε ἓνα *ποίημα* καί μιὰ *εἰκόνα* τοῦ ὑπερβατικοῦ ἡλιοειδοῦς λόγου. Κατὰ συνέπειαν ἡ σκιά τῶν φυσικῶν πραγμάτων ἔγινε ἡ «σκιά τῆς σκιᾶς».

4. εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι μιὰ ἰσχυρὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, στηριγμένη πάνω στό λόγο, ἄρχισε νά σχηματίζεται. Κατὰ τήν ἀντίληψη αὐτή ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς κάτι μεταξύ τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ζώου, ὡς κάτι πού αἰωρεῖται μεταξύ δύο ἀρχῶν: τοῦ Ἄγαθοῦ καί τοῦ Κακοῦ, τοῦ Φωτός καί τοῦ Σκότους κτλ. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τήν ἀντίληψη αὐτή, νοεῖται ὡς δημιούργημα σχεδιασθέν μέ θεῖες ἀρχές, ἀλλά προορισμένο νά γεννᾶται στήν περιοχὴ τῆς σκιᾶς.

Σκεπτόμενοι τώρα γιὰ τήν βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ 17ου καί 18ου αἰῶνα δικαιούμεθα ἴσως νά ποῦμε ὅτι ὁ διαφωτισμός εἶναι μιὰ μορφή βίας. Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ διαφωτισμός ἐπιτυγχάνεται μόνον ὅταν ἡ διπλῆς μορφῆς βία εἶναι ἐν δράσει.

Ὅποιος ἐπιχειρεῖ νά διαφωτίσει κάποιον προχωρεῖ προϋποθέτοντας δύο τινά: κατὰ πρῶτον ἡ ὁδήγηση πρὸς τὸ φῶς δηλώνει μιὰ διαδικασία πού μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ καί παράλληλα μιὰ σωστὴ σύλληψη τοῦ σκοποῦ τῆς πορείας. Δεύτερον, ὁ διαφωτιστὴς ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἶναι δικαιολογημένος στό νά καταφύγει στή βία γιὰ χάρη καί γιὰ τὸ καλὸ τοῦ φωτιζομένου· αὐτὴ ἡ διπλῆ κατάσταση θά πρέπει νά θεωρεῖται ὡς ὑποφερτὴ καί δικαιολογημένη. Ὅμως θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὸς ὁ διαφωτισμός φαίνεται νά μοιάζει μέ τὰ ἴχνη τῆς γάτας στήν περιοχὴ τῶν σκιῶν.

Σχετικὰ τώρα μέ τήν περιοχὴ τῆς σκιᾶς οἱ ἄνθρωποι νόμισαν ὅτι αὐτὴ ἐκπροσωπεῖ τοὺς πολλοὺς ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἶν, τὸ *θόρυβο* ἐν σχέσει πρὸς τὴν *πληροφορία*, τὸ *μολυσμένο* ἐν σχέσει πρὸς τὸ *ιερό*. Ἡ περιοχὴ τῆς σκιᾶς κατανοήθηκε ἀπὸ ἓνα περίφημο φιλόσοφο ὡς ἡ περιοχὴ τῆς ψευδαίσθησης, ὅπου «οἱ βροτοὶ πού δέν ξέρουν τίποτα περιπλανῶνται δίκρανοι»⁸. Σύμφωνα μέ κάποια ἀρχαία μυθολογικὴ παράδοση ἡ περιοχὴ τῆς σκιᾶς συνδέεται πρὸς τὸν τόπον, ὅπου ἐπικρατεῖ βίαιη ἐπαναστατικὴ καί ἐξέγερση⁹, ἢ μέ τὸν τρομερὸ Φαλλό¹⁰ πού μπλοκάρει τὸ φῶς ἢ μέ τὸ στομάχι πού καταπίνει τὰ παιδιὰ μυστικά¹¹ ἢ μέ τὸ λαβύρινθο ὅπου ζῆ τὸ ταυρόμορφο τέρας¹².

«Τὸ σπήλαιο δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἀντίθετος κόσμος πρὸς τὸ βασίλειο τοῦ φωτός, ὅπως τὸ σκότος εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς λαμπρότητας. Ὁ σπηλαιώδης κόσμος σημειώνει ἓνα τεχνητὸ κόσμο, ἢ, ἀκριβέστερα, ἓνα βίαιο ὑπόκοσμο, ἀντίθετο πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ φωτός καί τοῦ σκότους, δηλώνει τὴν περιοχὴ τῆς ἀπόκρυψης καί λήθης καί τὴν περιοχὴ τῶν ὑποκαταστάτων ὄντων»¹³.

5. Κάποτε ταξίδευσαν στήν κοιλάδα τῶν Μουδανιῶν τῆς Χαλκιδικῆς καί ἐπισκέφθηκα τὸ σπήλαιο τῶν Πετραλώνων. Λένε ὅτι τὸ σπήλαιο αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καί ὅτι κάποιος βοσκὸς πού ἀναπαύονταν πάνω ἀπ' αὐτὸ ἄκουσε ἓνα βαθύ «ἀναστεναγμό», προερχόμενο ἀπὸ τὸ βάθος τῆς γῆς, ἢ ἓνα ἦχο νεροῦ πού περνοῦσε

στό κάτω μέρος. Έτσι, κατέβηκα και στά πιά χαμηλά τμήματα του θλιβερού αυτού χώρου και είσηλθα στην περιοχή του πρωταρχικού σκότους, όπου ο Άρχάνθρωπος κάποτε ζούσε πρό 700.000 - 800.000 ετών. Περνώντας από μία στοά σε μία μεγάλη σπηλιά με δάσος από σταλακτίτες περιπλανιόμουν στον κρύο λαβύρινθο. Στο τέλος της πορείας μου βρέθηκα μπροστά σ' ένα Μαυσωλείο, όπου υπήρχε ένα κρεβάτι πλεγμένο από χόρτα. Εκεί είδα ένα παλαιό άνθρωπο πάνω στο νεκρικό του κρεβάτι¹⁴.

6. Φυσικά θυμήθηκα την εικόνα του σπηλαιίου στην *Πολιτεία* (βιβλ. 7). Ο Σωκράτης λέγει ότι οι δεσμώτες που είναι δεμένοι μέσα στο σπήλαιο είναι όμοιοι με μᾶς:

«Στοχάσου δηλαδή πώς βλέπεις ανθρώπους τάχα μέσα σε υπόγειο κατοικητήριο, όμοιο με σπηλιά, που ή είσοδος του είναι ανοιγμένη προς τό φῶς σε μεγάλο μάκρος παρακολουθώντας όλη την έκταση του σπηλαιίου, ριγμένους μέσα σ' αυτό από μικρά παιδιά με τά σκέλη και τούς αὐχένες δεμένους σε δεσμά, έτσι που νά μένουν στην ίδια θέση και νά βλέπουν μόνο κατ' εὐθείαν, χωρίς νά τούς αφήνει ό δεσμός νά γυρίζουν κυκλικά τά κεφάλια τους· φέγγει γι' αυτούς από ψηλά και από μακριά ένα φῶς φωτιάς που καίει πίσω τους, κι' ανάμεσα στη φωτιά και στους δεσμώτες περνάει στην επιφάνεια της γῆς δρόμος, και πλάι-πλάι στό δρόμο λόγιασε πώς βλέπεις ένα μακρύν τοίχο χτισμένο παράλληλα στό δρόμο, σάν τά παραπετάσματα που οι ταχυδακτυλουργοί στήνουν εμπρός από τό κοινό για νά δείχνουν επάνω απ' αυτά τίς ταχυδακτυλουργίες τους. Βλέπω, εἶπε. Στοχάσου τώρα πώς βλέπεις ανθρώπους που ακολουθώντας τή φορά του τειχίου αυτού μεταφέρουν κάθε λογῆς κατασκευάσματα που εξέχουν ψηλότερα από τό τειχίο και ανθρώπινα όμοιώματα καθώς και όμοιώματα άλλων ζώων από λίθο και ξύλο κάθε είδους, και καθώς είναι φυσικό ἄλλοι από τούς ανθρώπους που κάνουν φορτωμένοι τήν παρέλαση αυτή μιλοῦν και ἄλλοι κρατοῦν σιγή. Ἡ εικόνα που λές, εἶπε, είναι ἄτοπη και οι δεσμώτες ἄτοποι. Ὅμοιοι με μᾶς, εἶπα ἐγώ»¹⁵.

Αὐτός ό κόσμος είναι ἀκριβῶς ό κόσμος τῶν σκιῶν.

7. Βίαη μόνον ἀπελευθέρωση μπορεί νά υπάρξει σχετικά με τόν δεσμότη και τό σκιῶδες ἀντικείμενο που βλέπει. Αὐτός μόνον βίαη και δυναμικά μπορεί νά λυθεῖ από τά δεσμά του και νά υποχρεωθεῖ νά ακολουθήσει τόν ἀνηφορικό δρόμο. Τά μάτια τῶν δεσμοτῶν ὑποφέρουν· μόλις ό δεσμότης βγεῖ από τό σπήλαιο τά μάτια του πρέπει νά συνηθίσουν στό φῶς, γιατί δέν μπορούν ἀπότομα νά δοῦν τίποτα. Ὁ δεσμότης πρέπει πρῶτα νά συνηθίσει νά βλέπει τίς εἰκόνες τῶν ἀνθρώπων και τῶν πραγμάτων, ὅπως ἀνακλῶνται στό νερό, και κατόπιν τά ἴδια τά πράγματα.

Ἐκεῖνο για τό ὁποῖο μιλάει ἐδῶ ό Πλάτων είναι ή παιδεία του ἀνθρώπου, ιδιαίτερα ή φιλοσοφική παιδεία. Ὑστερα από μακρά και αὐστηρή ἄσκηση ό φιλόσοφος θά μπορεί νά δεῖ τό ἴδιο τό ἀγαθό καθ' ἑαυτό και τή φύση του. Ἀλλά, ἂν ἀποφασίσει νά κατεβεῖ στό σπήλαιο και προσπαθήσει νά λύσει τούς πρώην συνδεσμῶτες του, τότε τά μάτια του πρέπει νά γεμίσουν από τό σκότος και δέν θά μπορεί νά διακρίνει τίποτε.

Λέγει ο Πλάτων:

«Ἄν δά πάλι εἶναι ἀνάγκη δίνοντας αὐτός τή γνώμη του γιά ἐκεῖνες τίς σκιές νά δίνει ἐξετάσεις μαζί μ' ἐκείνους τούς παντοτεινούς δεσμῶτες, τόν καιρό πού εἶναι συγχυσμένη ἡ ὄψη του καί δέν ἔχουν τά μάτια του κάμει τήν προσαρμογή τους μέ τό περιβάλλον — ἡ ἐξοικείωση δά αὐτή χρειάζεται πολύ χρόνο— δέν θά τούς ἔδινε ἀφορμή γιά γέλοια καί δέν θά ἔλεγαν γι' αὐτόν ὅτι, ἀφοῦ ἀνέβηκε στόν ἐπάνω κόσμο, ἐξαναγύρισε μέ χαλασμένα τά μάτια καί ὅτι οὐδέ ἀπλή ἀπόπειρα γιά ἀνάβαση δέν ἀξίζει τόν κόπο νά γίνεται; κι' ἐκεῖνον πού θά ἐπιχειροῦσε νά τούς λυτρώσει καί νά τούς ὑψώσει στόν ἐπάνω κόσμο, ἂν ἤμποροῦσαν νά τόν πιάσουν στά χέρια, δέν εἶναι ἀλήθεια πώς θά τόν ἐφόνευαν; Πολύ μεγάλη μάλιστα, εἶπε, ἀλήθεια»¹⁶.

8. Σ' αὐτήν τήν εἰκόνα ἡ ζωνηρή φαντασία τοῦ Πλάτωνα εἰκονίζει τήν ἐπικίνδυνα διπλή πορεία τοῦ διαφωτισμοῦ καί παράλληλα δείχνει τό τί συμβαίνει, ὅταν κανείς πηγαίνει ἀπό τό σκοτάδι στό φῶς καί ἀντίθετα, δηλαδή ὅταν ἐπιστρέφει στό σπηλαιο.

Οἱ δεσμῶτες πού ποτέ δέν λευτερώθηκαν, ὑβρίζουν τό φιλόσοφο ποῦρθε ἀπό τό φῶς, τόν κοροϊδεύουν καί περιφρονοῦν τήν ἀδυναμία του νά βλέπει. Ἄλλ' ὅμως δέν χρειάζεται νά περιφρονήσουμε τόν λευτερωμένο ἄνθρωπο μέ τέτοια προχειρότητα! Γιάτί αὐτός, ὅταν συνηθίσουν τά μάτια του στό σκοτάδι καί παρατηρήσει τίς σκιές στόν τοῖχο, δέν θά πεῖ ὅτι εἶναι ἀπλῶς «σκιές», ἀλλά σκιές τῶν σκιῶν (ἢ σκιές εἰκόνων). Θά λέγει ὅτι αὐτές δέν ὑπάρχουν αὐτόνομα, εἶναι κάτι τό ἄλλο ἀπό τό ὄν, εἶναι μή ὄν. Αὐτές ἔχουν τό μικρότερο μερίδιο στήν πραγματικότητα, γιάτί δηλώνουν κάτι ἄλλο ἀπό τόν ἑαυτό τους. Ἄλλ' ὄντας τό μέσο αὐτοῦ τοῦ τρόπου δηλώσεως μοιάζουν μέ κάτι τό διαφανές πού εἶναι τόσο κοντά στό μηδέν¹³.

9. Ὁ κίνδυνος τοῦ διαφωτισμοῦ αὐτοῦ, δηλαδή ἡ ἀπότομη μετάβαση ἀπό τό σκοτάδι στό φῶς, εἶναι κάτι πού δέν ἀπέφυγαν οὔτε οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι. Οἱ περιφρονητικές ἐκφράσεις τοῦ Ἡρακλείτου ἢ τοῦ Παρμενίδη γιά τούς πολλούς δείχνουν ἀναμφισβήτητα ὅτι ἡ σοφία τους συνδέεται πρός τό λόγο (reason)¹⁴. Ὅμως, βλέποντας τά πράγματα γενικά, πιστεύω ὅτι οἱ Μιλήσιοι φιλόσοφοι ἦσαν μᾶλλον πιά τυχεροί καί σωστοί, μιά καί οἱ ἀρχές πού διεῖπαν τήν κοσμολογική τους διάνοηση καί ἡ σκέψη τους στηρίζονταν στέρεα πάνω στίς κοινωνικοπολιτικές ἐμπειρίες τῆς Ἀγορᾶς. Ἰσότης, ἰσορροπία, ἀμοιβαιότης, ὡς οἱ πολιτικές ἀρχές τῆς πόλεως-κράτους, ἦσαν τά πρότυπα γιά τήν τολμηρή κοσμολογική τους διάνοηση. Τό ἰδεῶδες καί ὠραῖο πρότυπό τους γιά τόν κόσμο¹⁵ δέν ἦταν ὁ καθαρὸς λόγος, ἀλλά ἡ κυκλική κοινωνική τάξη· ἦταν κάτι πού ἔμοιαζε μέ τόν τρίποδα τῆς Ἀγορᾶς πού ἀφιερωνόταν στόν πιά σοφό.

10. Ὅ,τι ὑποδηλώνει ἡ εἰκόνα τοῦ σπηλαίου εἶναι τό ἑξῆς: Ἡ κοινωνική πραγματικότητα στήν ἐποχή τοῦ Πλάτωνα ἦταν θλιβερή, ἦταν συγκρίσιμη μέ τήν ἴδια τή σκιά, τά φαντάσματα. Ὁ Πλάτων δέν μποροῦσε νά βρεῖ κάπου πάνω στή γῆ τά πρότυπα γιά νά ἀναμορφώσει τήν πόλη-κράτος. Δέν μποροῦσε νά στηριχθεῖ, ὅπως οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι πάνω σέ μεταβαλλόμενους θεσμούς ἐπί τῆς γῆς. Ἡ ἀντίληψή

του για την ιδέα του Ἀγαθοῦ ἀποσκοποῦσε στό νά σχηματισθεῖ ἕνα πρότυπο πού θά συντελοῦσε στή θεραπεία αὐτῆς τῆς ἄθλιας κατάστασης στήν ὁποία εἶχε πέσει ἡ πόλις πού παρασυρόταν ἀπό τούς δημαγωγούς καί τούς ἀδαιεῖς, πού φόνευσαν τελικά τόν Σωκράτη. Ἐνα τέτοιο πρότυπο θά ἔσωζε ἴσως καί τήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν¹⁶.

11. Ἡ πλατωνική θεωρία τῶν ιδεῶν, οὔσα διαφορετική ἀπό τήν ἀριστοτελική πρώτη φιλοσοφία, δέν εἶναι ἀπλῶς μιᾶ ὄντολογία. Ἡ προέλευσή της καί ὁ σκοπός της εἶναι καθαρά πολιτικός. Ἐχοντας ὁ Πλάτων ὡς βάση τό σωκρατικό ὄρισμό ἐπιδιώκει στούς πρώιμους διαλόγους νά ὀρίσει τίς ἠθικές ἔννοιες. Τό διαλέγεσθαι καί ὁ ὀρισμός μαζί σέ συνδυασμό θά καταστοῦν κατόπιν ἰσχυρό ὄπλο πνευματικῆς ἐγρηγορήσεως στήν εὐρωπαϊκή διανόηση. Ὅμως πρέπει νά ποῦμε ὅτι αὐτός ὁ συνδυασμός εἶναι δύσκολος, ἀλλά καί κριτικός: Ὁ διάλογος πού ἐκφράζει ἕνα ἔτοιμο δόγμα μπορεῖ νά γίνει ἀπλῶς μιᾶ φλυαρία, ἐνῶ τό ἐρώτημα «Τί εἶναι τό Χ;» συνάπτεται πρὸς τήν κριτική, γιατί ἀποσκοπεῖ στό ξεκαθάρισμα.

12. Ἡ Φιλοσοφία κατά τόν Πλάτωνα εἶναι ἡ τέχνη τοῦ καθαρμοῦ διά τῆς διαλεκτικῆς¹⁷. Ἡ διασάφηση τῶν ἐννοιῶν διά τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι μέρος αὐτοῦ τοῦ καθαρμοῦ. Ὁ ὀρισμός τῶν σημαντικῶν ἐννοιῶν τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς δέν πρέπει νά παραμελεῖται.

Ἔτσι, π.χ. ἂν γνωρίζουμε τό τί σημαίνει «στιγμή τοῦ θανάτου», αὐτό μᾶς βοηθεῖ στίς μεταμοσχεύσεις. Ὁμοίως, ἡ ἀσάφεια γύρω ἀπό τίς συνθήκες λειτουργίας καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας εἶναι κάτι τό πολύ ἐπικίνδυνο.

Ὁ Σωκρατικός διάλογος ἦταν πραγματικά κριτικός, γιατί βασιζόταν πάνω στήν κριτική πού ὀδηγοῦσε εἴτε στό ξύπνημα εἴτε στήν ἐμφάνιση τῆς βίας. Ἔτσι καί σήμερα ὁποῖος διδάσκει φιλοσοφία πρέπει νά ρωτάει γιά τό νόημα πού ἔχουν οἱ ἐνέργειές του στό νά θέτει ἐρωτήματα καί νά ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσῃ σ' αὐτά.

Ὅπωςδήποτε ὁ κριτικός πυρήνας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ διασάφηση ἐννοιῶν. Μιᾶ ὄψη αὐτῆς τῆς διασάφησης εἶναι ὁ περιορισμός τοῦ θορύβου, τῆς φλυαρίας, πού πρέπει οἱ φιλοσοφοῦντες νά τείνουν νά περιορίσουν, γιατί μόνον ἔτσι μπορεῖ νά προχωρήσῃ ὁ διάλογος. Μέσα ἀπό τό ρυάκι τῆς καθημερινῆς φλυαρίας, τοῦ καθημερινοῦ θορύβου, ὁ φιλόσοφος μέ σοβαρές προσπάθειες ξεθάβει κάποια *ιδέα* (*εἶδος*) ἢ συλλαμβάνει κάποια τάξη ἀφηρημένων καί ἀμεταβλήτων ὄντοτήτων. Ἔτσι ὁ ὀρισμός τῶν ἐννοιῶν ὀδηγεῖ στό βασίλειο τῶν καθαρῶν ιδεῶν¹⁸.

13. Ἡ ιδέα παρουσιάζεται καί στήν περιοχὴ τῶν σκιῶν. Στή συζήτηση γιά τό *δάκτυλο* στήν *Πολιτεία* (523a-524d) ὁ Σωκράτης λέγει τά ἑξῆς:

1. Γιά κάθε λέξη πού ἔχει σαφές νόημα πρέπει νά ὑπάρχει κάτι τό σαφές στό ὁποῖο αὐτή ἀναφέρεται.
2. Οἱ ἀναφορές τῶν λέξεων δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι τά αἰσθητά, ἐπειδή ἕνα αἰσθητό Χ μπορεῖ νά εἶναι Φ καί μή Φ.
3. Γι' αὐτό οἱ ἀναφορές τῶν λέξεων πρέπει νά εἶναι τά μή αἰσθητά.

Στό *Μένωνα* (72b-73b) βρίσκουμε ἕνα παρόμοιο ἐπιχείρημα πού ἔχει τόν ἴδιο στόχο:

1. Για κάθε λέξη μέ σαφές νόημα πρέπει νά υπάρχει ένα αντικείμενο αναφοράς.
2. Τά διάφορα επί μέρους ὄντα ἀποτελοῦν τά πολλά καί ὄχι τό ἓν.
3. Γι' αὐτό, ἡ ἀναφορά τῆς λέξεως πρέπει νά εἶναι τό ἓν ἐπί πολλῶν.

Ἡ μοναδική ἀναφορά λοιπόν τῆς λέξεως εἶναι ἡ *ιδέα*. Στόν *Παρμενίδη* (147d-e) τό ἴδιο τονίζεται:

«ὄταν προφέρεις μιά λέξη εἴτε ἅπαξ εἴτε πολλάκις, δέν τήν ἀποδίδεις σέ τίποτε τό ἄλλο οὔτε ὀνομάζει κάτι ἄλλο παρά μόνον αὐτό πού εἶναι τό ὀνομά της».

Στόν ἴδιο διάλογο (135d-c) τονίζεται ὅτι:

«ἐάν κάποιος ἀρνεῖται νά δεχθεῖ ὅτι οἱ ἰδέες τῶν πραγμάτων ὑπάρχουν, ἡ ἀρνεῖται νά διακρίνει μιά καθορισμένη Ἰδέα γιά κάθε περίπτωση: ...αὐτός μπορεῖ νά καταστρέφει τελείως τή σημασία τοῦ λόγου».

14. Ὁ φιλόσοφος ὄντας μεταξύ ἀγνοίας καί ἐπιστήμης προσπαθεῖ εἰλικρινά νά ὑψωθεῖ στόν κόσμο τῆς Ἰδέας, στό παράδειγμα τῶν πραγμάτων πού δίδει νόημα στό φιλοσοφικό διάλογο. Μεταξύ τῶν παραδειγμάτων καί τῶν αἰσθητῶν ὑπάρχει ἕνας χωρισμός. Αὐτό εἶναι ἕνα σημαντικό πρόβλημα γιά τή διαλεκτική, πού ἀπαιτεῖ νά ξεπεράσουμε τό «εἴτε τό ἓν εἴτε τό ἄλλο». Τό πρόβλημα αὐτό μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν ἀσύμμετρη διαγώνιο καί ζητεῖ δεσμό πού συνδέει τά δύο ἄκρα πού εἶναι ὄντολογικά ἄνισα μεταξύ τους καί ἀδύνατο νά συγκριθοῦν, ἐκτός ἐάν κάποιο μέσο μεταξύ αὐτῶν μπορεῖ νά εὑρεθεῖ. Γι' αὐτό τό λόγο ἡ θεωρία τῆς μέθεξης, τῆς ὁμοίωσης καί τῆς ἀνάμνησης εἶναι κύρια στοιχεῖα τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Ἐτσι τό παράδειγμα καθό παράδειγμα ζητεῖ ἕνα χῶρο γιά νά παρασταθεῖ, δηλαδή νά προβληθεῖ καί νά ἀνακλασθεῖ ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν οἱ λειψές εἰκόνες. Οἱ σκιές τῶν ἰδεῶν ὑποστηρίζονται ὑπό τῆς ὑποδοχῆς, δηλαδή ὑπό τῆς ἀτάκτως κινουμένης ἐν τῷ χῶρῳ ὕλης.

15. Ἐτσι μιά μεταφυσική στηριγμένη πάνω στήν παρουσία τῆς ἰδέας κάνει τήν ἐμφάνισή της. Καί εἶναι τό ἰσχυρότερο εἶδος στό χῶρο τῆς εὐρωπαϊκῆς μεταφυσικῆς. Σ' αὐτό ἄλλωστε ἀποσκοπεῖ ὁ ἔπαινος τοῦ Whitehead γιά τόν Πλάτωνα¹⁹. Τόν δρόμο αὐτό ἀκολούθησαν ὄχι μόνον οἱ πλατωνικοί, ἀλλά καί οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Πλάτωνα, ἄν καί ἴσως ἀσυνείδητα. Οἱ τελευταῖοι βάσισαν πολλές ἐπιστημονικές θέσεις τους σέ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνα.

Καί παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Πλάτων σ' ὀρισμένα σημεῖα διατυπώνει ἀσαφεῖς ἀπόψεις γιά τή γλῶσσα, ἐν τούτοις ἡ ὄλη φιλοσοφία του βοηθεῖ στό νά τονισθεῖ τό ἰδεῶδες τῆς ἀκριβοῦς, σαφοῦς καί καθαρῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας. Αὐτό τό ἰδεῶδες ἔγινε εὐρύτατα ἀποδεκτό, ἀκόμη καί ἀπό τίς σχολές τοῦ θετικισμοῦ καί τῆς ἀκριβοῦς θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημῶν πού ἀποσκοποῦν νά καταστρέψουν τήν πλατωνική μεταφυσική.

16. Ἐπισκοπώντας τήν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας μποροῦμε νά ποῦμε τά ἑξῆς:

Μιά γενική τάση τῆς φιλοσοφίας εἶναι σημαντικά καί ἀχόρταγα προσκολλημένη στό λόγο (reason), καί ἐπιδιώκει νά δημιουργεῖ συστήματα μέ χρήση σαφοῦς καί

χωρίς ἀμφισημίες γλώσσας.

Μοῦ φαίνεται ὅτι ὅσο περισσότερο ἡ φιλοσοφία ἐπιδιώκει νά χρησιμοποιεῖ τή δική της γλώσσα, τόσο προδίδει τόν ἑαυτό της ὡς πρὸς τήν πληρότητά της καί τίς ἐπιτυχίες της.

Ὅταν ὁ φιλοσοφικός λόγος ἀρχίζει νά κατασκευάζει τόν δικό του γλωσσικό χῶρο, καί ἀπό ἐκεῖ προχωρεῖ νά κρίνει τόν πραγματικό κόσμο (πού ὀρίζεται ὡς ὁ κόσμος τῆς σκιᾶς), ἔχει ἤδη παγιδευθεῖ καί πρέπει νά ὑποχρεωθεῖ νά ἐπιστρέψει πάλι στό γενέθλιο τόπο του, δηλαδή ἐκεῖ ἀπό ὅπου ξεκίνησε.

Ἐδῶ ἀναφαίνεται ἓνα γνήσιο πρόβλημα γιά τόν αὐτοανακλώμενο λόγο²⁰. Ὅρισμένα γνήσια προβλήματα πού δημιουργήθηκαν στήν ἐποχή μας εἶναι τά παράδοξα τοῦ Russell καί τοῦ Cantor στή θεωρία τῶν συνόλων. Τό θεώρημα τοῦ K. Gödel «Περί τῆς μή πληρότητας» (1931) εἶναι ἓνα τέτοιο τυπικό πρόβλημα²¹. Θά πρέπει ὁμως νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτά τά προβλήματα ἔχουν σχέση μέ τό καίριο ἐρώτημα: «Ποιά εἶναι ἡ πιό θεμελιώδης ἀρχή τοῦ αὐτοανακλώμενου λόγου στήν νεώτερη ἐποχή;».

17. Κάτω ἀπό τόν κόσμο τῶν Ἰδεῶν ὑπάρχει μιά ἄβυσσος σκότους. Ἡ περιοχή τοῦ φωτός περικλείεται ἀπό τό σκότος, ἀλλά ποτέ δέν κλείεται. Οἱ πολλοί καί θορυβῶδεις ἦχοι τῆς ἐπανάστασης πάντοτε εἰσβάλλουν στό ἱερό *τέμενος*, γιατί ὁ ἴδιος ὁ λόγος βρίσκεται σέ σχέσεις ἐντάσεως μέ τούς *ἄλογους παράγοντες*. Ἡ ἀντίληψη καί ἡ γνώση γιά τόν κόσμο καί γιά μᾶς μπορεῖ νά ἔχει ἀποκτηθεῖ μόνον ὕστερα ἀπό ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ψόφων πού ὑπάρχουν στήν περιοχή τοῦ ἀκαθορίστου. Ἀλλά χωρίς τόν ψόφο ὁ λόγος μας δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει. Ἡ σχέση μεταξύ τοῦ ψόφου καί τοῦ λόγου εἶναι ἀναλογικά ὅμοια μέ ἐκείνη τῆς *εἰκόνας* καί τῆς *ιδέας*²².

Ὅ,τι ὁ Θαλῆς εἶδε στή βάση τῆς Πυραμίδας εἶναι ὁ τόπος ὅπου γεννήθηκε ὁ ἀνθρώπινος στοχασμός. Εἶχε ὁμως αὐτό κάποια ἐπίδραση πάνω στή μοῖρα μας ἢ ἔχουμε πάρει στραβό δρόμο; Ἡ ἀνθρώπινη νόηση ἐκ φύσεως εἶναι ἀνακλαστική καί προβολική, καί ἐνῶ ὑπάρχουν διάφορα εἶδη προβολῆς πού μποροῦμε ἐλεύθερα νά ἐπιλέξουμε, ἡ εὐρωπαϊκή μεταφυσική προσκολλήθηκε στέρεα στό εἶδος τῆς προβολῆς πού βλέπει τόν κόσμο *διὰ τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας*.

Ἔτσι ἡ ὑποκειμενικότητα ὡς ἀπόγονος τοῦ *Νοῦ* τοῦ Παρμενίδη ἐγινε ἡ πιό σημαντική ἀρχή τῆς Εὐρώπης καί φανερώνει τόν ἑαυτό της εἴτε ὡς ἡ ἐγωκεντρική ἀρχή τῆς βιομηχανοποίησης ἢ μεταφορικά ὡς μάτι πού μετασχηματίζει τό κάθε τι σέ φυσικούς πόρους ἐτοιμους γιά ἐκμετάλλευση ἢ σέ σιωπηλούς λίθους παγωμένους ἀπό τό βλέμμα τῆς Μέδουσας. Τώρα τό σύνδρομο τῆς Μέδουσας στίς διάφορες μορφές του (ὅπως, π.χ., ἡ ἀπειλή τοῦ πυρηνικοῦ ὀλέθρου) αὐξάνει πάνω στό μικρό μας πλανήτη. Ὅμως ἐκ τῶν προτέρων δέν μποροῦμε νά ξέρουμε, ἂν μποροῦμε νά μετασχηματίσουμε αὐτήν τήν ἀρχή σέ κάποια ἄλλη πού νά εἶναι ὑποφερτή. Ἴσως ἡ ἀρχή αὐτή νά εἶναι τόσο ἀποφασιστική, πού ἔχει πιά προδιαγράψει τή μοῖρα μας ἔτσι ὥστε νά μή μποροῦμε νά γυρίσουμε πίσω.

18. Αὐτά στοχαζόμουν πάνω στά λείψανα τοῦ θεάτρου τῆς ἀρχαίας Μιλήτου. Δέν μποροῦσα νά διακρίνω πέρα μακριά κάτι, καί τά ἀρχαῖα λείψανα τυλίγονταν μέσα στήν βαθειά σκιά. Ὁ ἄνεμος ἦταν κρύος καί ἡ καρδιά μου θλιμένη. Ἐπρεπε νά

έπιστρέψω. Ἄλλά ποῦ νά ἐπιστρέψω;

Πιεζόμενος ἀπό τό ἐπερχόμενο σκοτάδι ἐπιτάχυνα τά βήματά μου πηγαίνοντας πρὸς τό χωριό Ἄκκου πού εἶναι 6 χιλιόμετρα μακρὰ ἀπὸ τὴ Μίλητο. Ἀπὸ ἐκεῖ ἴσως θά μπορούσα νά πάρω ἓνα λεωφορεῖο γιὰ τὴ Σώκεια. Περπατώντας ὁμως σιωπηλά συνέχισα νά στοχάζομαι τὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἔπεισα τὸν ἑαυτό μου γιὰ τὰ ἀκόλουθα:

Τελικά, εἴμαστε ἐδῶ. Γι' αὐτό ὅσο δύσκολη κι' ἂν εἶναι ἡ κατάσταση, ὅσο θλιβερές κι' ἂν εἶναι οἱ προοπτικές κατὰ τό παρόν, πρέπει νά συνεχίσουμε τὸν ἴδιο δρόμο. Ἄλλά χωρίς σκοπὸ πῶς μπορούμε νά προχωρήσουμε; Αὐτό εἶναι ἀδύνατο!

Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ξαναβροῦμε μιά ἀρχή πού θά μᾶς φέρει στὴ ζωὴ. Τί εἶδους ἀρχή;

Οἱ τολμηρὲς ἀντιλήψεις τῶν Ἰώνων φιλοσόφων γιὰ τὸν κόσμον ἴσως εἶναι ἰσχυρὲς εἰσηγήσεις. Αὐτοὶ κατενόησαν τὸν κόσμον ὡς ἓνα ζωντανό ὄν ὅπου οἱ διάφορες δυνάμεις ἐνυπάρχουν καὶ ἰσορροποῦν²³. Λοιπὸν, δέν εἶναι ἀληθινὸ ὅτι ὁ κόσμος μας εἶναι κάτι τὸ ζωντανό, γεμᾶτος ἀπὸ ἔνταση «σάν ἐκείνη τοῦ τόξου καὶ τῆς λύρας»²⁴, καὶ ὅτι ἡ καθημερινή μας ζωὴ εἶναι μπλεγμένη μέσα σὲ δίκτυα ἐντόνων δυνάμεων;

Ζοῦμε διαρκῶς αὐτὴν τὴν ἔνταση πού εἶναι μιά «παλίντροπος ἀρμονία»²⁵, ἡ ἀρμονία τοῦ Λόγου. Σίγουρα δέν ὑπάρχει καμμιά ἐγγύηση ὅτι ὁ Λόγος κυβερνᾷ τὰ πάντα²⁶. αὐτό ὁμως εἶναι ἴσως κάτι βολικό γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅμως ὁ Λόγος, πού εἶναι σοφὸς καὶ ἓνας²⁷, εἶναι πέρα ἀπὸ τίς ἀντιθέσεις.

Ἐνστερνιζόμενοι αὐτό τό μήνυμα τοῦ Λόγου ὡς ἀρχή γιὰ τό μέλλον τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι εἴμαστε μόνον ἓνα στοιχεῖο μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἔνταση τῶν κοσμικῶν φαινομένων, μπορούμε ἴσως νά βαστάσουμε τό ἐπερχόμενο σκότος καὶ νά ἐπιτελέσουμε ἴσως κάποιο σημαντικό ἔργο στό σχηματισμὸ τοῦ κοινοῦ λόγου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Τὸ κείμενο τοῦ καθηγητῆ Η. Yamakawa μεταφράστηκε στὴν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Βουδούρη. Ὁ συγγραφεὺς εὐχαριστεῖ θερμὰ γιὰ τὴν εὐστοχὴ μετάφραση καὶ τὴν ἄρτια ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου.

1. Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νά εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ Κ. Βουδούρη γιὰ τὴ βοήθεια πού μοῦ προσέφερε, ὅταν σπούδαζα στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Οἱ ἐμπειρίες μου σχετικὰ μὲ τὴν παροῦσα ἐργασία μου σχετίζονται μὲ τίς ἡμέρες τῆς σπουδῆς μου στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.
2. Michel Serres «Ce que Thales a vu au pied des pyramides» (HERMES II, L'INTERFERENCE).
3. Βλέπε Ἄναξιμανδρο (DK A1, A2): «εὗρεν δὲ καὶ γνώμονα πρῶτος καὶ ἔστησεν ἐπὶ τῶν σκιοθήρων ἐν Λακεδαίμονι κτλ.», «γνώμονά τε εἰσήγαγε».
4. Βλέπε Ξενοφάνη (DK A33): «ὅτι ἐν μέσῃ γῆ καὶ ὄρεσιν εὐρίσκονται κόγχοι κτλ.».
5. Βλέπε Θαλῆ (DK A17).
6. Ἄναξιμένη (DK A17): «νέφη μὲν γίνεσθαι παχυνθέντος ἐπὶ πλεῖον τοῦ ἀέρος...».
7. Βλ. Ἰάμβλιχο, Β.Π. 115 κ.έ.: «παρὰ τι χαλκοτυπεῖον περιπατῶν ἐκ τινος δαιμονίου συντυχίας ἐπήκουσε ραιστήρων σίδηρον ἐπ' ἄκμονι ραιστήρων καὶ τοὺς ἤχους παραμίξ πρὸς ἀλλήλους (συμφωνοτάτους) ἀποδιδόντων, πλὴν μιᾶς συζυγίας». Κατὰ τῆς μαρτυρίας αὐτῆς τοῦ Ἰαμβλίχου ὑπάρχουν ἀπόψεις πού βασίζονται στὴν ἐμπειρικὴ ἀδυναμία ἐπιβεβαίωσης τοῦ ἰσχυρισμοῦ (Βλέπε M. Mersenne, *Questions harmoniques*, Paris 1963. Van der Waerden, ἐν *Hermes* 1943, 170 κ.έ. O. Opperman, *Eine Pythagoraslegende*, Bonn. Jb. (1925) 284-301). Ὁμοίως βλέπε W. Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Harvard University Press 1972, σ. 357 κ.έ.
8. Παρμενίδης DK B6: «δίκρανοι».

9. Βλέπε H. Frankfort (ed.), *Before Philosophy*, σ. 182-199, R.D. Barnett, «The Epic of Kumarbi and the Theogony of Hesiod», *JHS* 65 (1945), 100-101.
10. Ήσιόδου, *Θεογονία* 176-182.
11. Ή.ά., 459-462.
12. Θυμηθεΐτε τό μῦθο τοῦ Μινώταυρου.
13. H. Blumenberg, «Licht als Metaphor der Wahrheit», ἐν *Studium Generale*, Berlin 1957 (σελ. 432-453).
14. Ἄρη Πουλιανοῦ, *Τό σπήλαιο τῶν Πετραλῶνων*, Αθήνα 1982.
15. Πολιτ. 514a-515a.
16. Πολιτ. 516a-517a.
17. Ἄλλ' ὄχι τό ἀπολύτως μηδέν. Θυμηθεΐτε τό «μηδαμῶς ὄν» στό διάλογο *Σοφιστής*.
18. Ἡράκλειτος DK 22A1, 22B1, 22B108 καί Παρμενίδης DK 28B6, 28B7.
19. Βλέπε DK I, Θαλῆς 27. Ἐδῶ ἔρχεται στό νοῦ μου ἡ σφραγίδα τῆς ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ μέ τόν δελφικό τρίποδα στόν ὅποιο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Τῷ σοφωτάτῳ».
20. Βλέπε Hideya Yamakawa, *The Origins of Philosophy and Science*, Sekai-Shiso Press, Kyoto, Κεφ. 8.
21. Βλέπε *Σοφιστή* 226d.
22. Ή.ά., 254a-b.
23. Βλέπε T.W. Bestor, «Plato's Semantics and Plato's Parmenides», *Phronesis* Vol. XXV (1980).
24. A.N. Whitehead, *Process and Reality*, σ. 39.
25. Βλέπε F.B. Fitch, «Self-Reference in Philosophy», στό I.M. Copay καί J.A. Gould, *Contemporary Readings in Logical Theory*, Macmillan, New York 1967.
26. «On formally undecidable propositions of Principia Mathematica and related Systems I».
27. Βλέπε Michel Serres, *Genese*, Editions Grasset et Fasquelle 1982.
28. Περί τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας βλέπε K. Boudouris, «The Validity and the Limits of Dialectical Reason», *St. Andrew's University Bulletin of Research Institute*, vol. 12, No 3 (1987), σελ. 73-84.
29. Ἡράκλειτος DK B51.
30. Ή.ά.,
31. Ή.ά., DK B41.
32. Ή.ά., B32.
33. Ή.ά., B67.

HIDEYA YAMAKAWA
 ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ST. ANDREW'S UNIVERSITY
 OSAKA - JAPAN